

Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu Tarafından Desteklenen Projelerin İstihdam Yaratma Açısından Değerlendirilmesi

Bülent GÜLÇUBUK¹ Özdal KÖKSAL¹ Yener ATASEVEN^{1*}

Umut GÜL² Mustafa KAN³

¹Ankara Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü 06110, Ankara

²Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, TEPGE, Ankara

³Ahi Evran Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü, Kırşehir

*e-posta: yenerataseven@hotmail.com

Alındığı tarih (Received): 04.10.2016

Kabul tarihi (Accepted): 27.03.2017

Online Baskı tarihi (Printed Online): 18.04.2017

Yazılı baskı tarihi (Printed): 02.05.2017

Öz: Türkiye genelinde 42 ilde Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK) tarafından 2011-2014 yılları arasında desteklenen ve hayata geçen proje sonuçlarının istihdam özelinde değerlendirilmesi bu çalışmanın ana amacını oluşturmaktadır. Bu çalışma eksploratif bir nitelik taşımaktadır. Daha önce benzer biçimde ulusal ölçekte bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Araştırmanın örneklemini bu projelerden seçilen 145 proje oluşturmaktadır. Bu amaçla, 16 ilde 145 proje faydalanıcısı ile yüz yüze görüşme yoluyla anket çalışması yapılmıştır. Araştırmada, TKDK destekleri ile genel anlamda istihdamda 3.5 katlık bir artış sağlandığı ve en yüksek artışın ise 34.2 kat ile broyler yetiştiriciliğinde olduğu görülmüştür. Bunların yanında, tedbirler bazında en fazla istihdamın besi hayvancılığında olduğu, bunu broyler yetiştiriciliğinin takip ettiği tespit edilmiştir. İstihdama ilişkin bir diğer önemli bulgu da bir kişinin istihdam maliyeti ile ilgilidir. TKDK projeleri ile bir kişiye istihdam yaratmanın ortalama maliyeti 153.466 TL olarak bulunmuştur. Yatırım desteklerinin verilmesinde, bölgeler arası farklılıklar dikkate alınırken, küçük aile çiftçiliğinin sürdürülebilirliğini sağlayacak desteklerin de verilmesi gereklidir. İstihdam yaratılması açısından ise yapılacak yatırımlarda yerel işgücünün kullanılmasına ağırlık verilmeli ve gerekirse bu bir önkoşul olarak kabul edilmeli ve böylece işgücü kapasitesinin artırılması yoluna gidilmelidir.

Anahtar Kelimeler: Etki değerlendirme, istihdam, TKDK

Evaluation of projects supported by Agriculture and Rural Development Support Institution in terms of Employment Creation

Abstract: Evaluation of project results that supported and put into practice specific to employment between 2011-2014 by Agriculture and Rural Development Support Institution (ARDSI) in 42 provinces throughout Turkey is the main purpose of this study. This study has qualification an explorative qualification. Previously, there was no similar work on national scale. The sample of research consists of 145 projects selected from these projects. It has been done survey with face to face in 16 provinces 145 beneficiaries for this purpose. It has seen that 3.5 times increase in employment has been provided by ARDSI supports and the most increase is seen in broiler production with 34.2 times. Besides, the highest employment has been determined meat producing and broiler production follows it on measures basis. Another result related to employment belongs to cost of creating employment of one person. It has been found that average cost of creating employment of one person with ARDSI projects is 153.466 TL. Supports that will supply sustainability of small family farming are necessary by taking account of interregional differences in giving investment supports. With regards to employment creation, it should be concentrated on the use of local labour force in investment and if necessary this should be accepted prerequisite and increasing of working capacity should be done.

Keywords: Impact assessment, employment, ARDSI

1. Giriş

Genel olarak ifade etmek gerekirse tarım sektörünün ve kırsal alanların sürdürülebilir uyumuna katkıda bulunmayı amaçlayan IPARD (Instrument for Pre-accession Rural Development-Katılım Öncesi Kırsal Kalkınma Bileşeni); kırsal kalkınma, AB Ortak Tarım Politikası, kırsal kalkınma politikası ve ilgili politikalarının uygulanması için uyum hazırlıklarını ve politika geliştirilmesini desteklemektedir. IPARD fonlarının üye ülkelerde uygulanmakta olan yapıya benzer bir sistem çerçevesinde kullanılması öngörülmüştür.

Bu sistem ile öngörülen gereklilikler doğrultusunda program otoritesi olarak Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı (GTHB) belirlenmiştir. Bu bağlamda desteklenecek tedbirlerde öncelik pazar verimliliği, kalite ve sağlık standartlarının iyileştirilmesi ile kırsal alanlarda yeni istihdam oluşturulması gibi konulara verilmektedir (Büyükşalvarcı ve Güçlü 2016). Program kapsamında uygun projelerin hayata geçirilmesi ile yerele aktarılacak kaynak miktarındaki artış kalkınma ve istihdam açısından olumlu etkiler meydana getirecektir (Aydın ve Yıldırım 2003).

İşgücü piyasalarının önemli göstergelerinden biri olan istihdam, dar anlamda emek faktörünün üretim sürecine dahil edilmesi iken, geniş anlamda tüm üretim faktörlerinin üretim sürecine katılması anlamına gelmektedir (Ay 2012). Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından Kasım 2016'da açıklanan verilere göre Türkiye'de istihdam edilenlerin %21'i tarım, %19'u sanayi, %7.4'ü inşaat, %52.6'sı ise hizmetler sektöründe yer almıştır (TÜİK 2016).

Türkiye ekonomisi açısından çok önemli bir konumda bulunan tarım sektörü, yarattığı istihdam açısından da yaşamsal bir rol üstlenmektedir. Uygulanan tarım politikaları makro ekonomi politikaları yanında aynı zamanda ülkenin sosyal yapısını da doğrudan etkileyen kalkınma politikaları ile yakından ilgilidir.

İstihdamın sektörel dağılımı ülkelerin ekonomik gelişmişlik düzeyleri hakkında bilgi vermektedir. Ekonomisi gelişmiş ülkelerde tarımın payı düşük olup en yüksek pay hizmetler

ve sanayi sektörlerindedir. Geçiş süreci yaşayan ülkelerde ise tarım sektörünün payı azalırken sanayi sektörünün payının artması beklenir. Ancak, Türkiye'de bu süreç beklenildiği gibi gerçekleşmemiştir. Tarım sektörünün payı hala yüksek seyrederken sanayi sektöründe anlamlı bir artış yaşanmamıştır (Özpinar ve ark. 2011).

Tarım sektörünün kendine has özelliklerinden dolayı desteklenmesi ihtiyacı vardır. Ayrıca, ekonomik ve siyasi birçok nedenle dünyanın hemen hemen her yerinde tarım sektörüne müdahale edilmekte ve destek verilmektedir. Tarımın desteklenmesi ihtiyacı nüfusun beslenmesi, gıda güvencesi ve kendine yeterlilik, gelir dağılımındaki adaletsizliğin giderilmesi, tarım dışı sektörlerle tarımın katkısı gibi nedenlerle ortaya çıkmaktadır (Acar ve Aytüre 2014). Türkiye'de tarımın yapısal sorunlarından biri olan tarım işletmelerinin küçük ve parçalı olmasıdır. Söz konusu bu sorunun giderilmesi için yaygın eğitim imkanlarının sunulması ve tarımda açığa çıkacak nüfusa yeni iş alanlarının yaratılması gerekmektedir. Bu amaca yönelik olarak kırsal alanda tarıma dayalı küçük ve orta ölçekli tesisler kurularak, tarımsal üretimden bir kısım çalışanın buraya kaydırılması suretiyle istihdam yaratılması önemlidir (Ünal ve Fidan 2014).

Tarım ve kırsal kalkınma bağlamında önemli olan konulardan bir tanesi de bu alanda yürütülecek faaliyetlerin desteklenmesi ile ilgilidir. Türkiye'de tarımsal faaliyetler üretim bazında kaynak transferi özelinde desteklenmektedir. TKDK tarafından verilen destekler ise yatırım özelinde verilmektedir. Yani, faydalanıcılar önce faaliyet alanı ile ilgili konuda yatırım desteği aldıktan sonra tarımsal faaliyetlerini sürdürmektedirler. Bu yaklaşım, Türkiye'de tarım sektöründe son zamanlarda yapılan yeni bir destekleme sistemi olarak ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan, TKDK tarafından verilen desteklerin tarım sektörüne istihdam yaratma, katma değer kazandırma, yerel ekonomiyi canlandırma gibi etkilerinin olduğu söylenebilir.

Bu çalışma, TKDK tarafından 2011-2014 yılları arasında desteklenen ve hayata geçen 145 projenin-yatırımın sonuçlarının istihdam özelinde

değerlendirilmesini amaçlamaktadır. Bundan hareketle desteklenen projelerin yani yatırımların yarattığı makro etkilerini ortaya çıkarmak, istihdama katkılarını belirlemek ve bundan sonraki çalışmalara kaynak oluşturmak çalışmanın ana hedefleridir.

Sonuç olarak özetle vurgulamak gerekirse; TKDK 2011 yılından bu yana kırsal kalkınmanın sağlanması, tarımsal verimliliğin artırılması ve yerel kaynakların harekete geçirilmesi amacıyla desteklemelerde bulunmaktadır. İşte bu çalışmanın ana gerekçesini TKDK desteklerinin etkinliğinin ve etkililiğinin istihdam yaratma boyutunda nasıl olduğunun ortaya çıkarılması oluşturmaktadır.

2. Materyal ve Metod

Çalışmanın yöntemi hazırlık çalışmaları, veri toplama araçlarının geliştirilmesi, verilerin toplanması, düzenlemesi ve analizi aşamalarından oluşmaktadır. Burada her aşamada gerçekleştirilen faaliyetler ayrı başlıklar altında detaylı olarak sunulmuştur.

Çalışmanın ana materyalleri; 2011-2014 yılları arası raporlar, basılı-görsel veriler, değerlendirme raporları, araştırma kapsamına giren projelere ait dönemsel teknik raporlar, proje yürütücülerine/faydalanıcılarına yönelik anketler, yerleşimlerde anahtar bireylere ilişkin yarı yapılandırılmış soru formları, proje çalışması ve ziyaretleridir.

Veri toplama araçları olarak çalışmada, yaklaşım olarak 2011-2014 yılları arasındaki proje etki çalışmaları istihdam boyutunda değerlendirmeye alınmıştır. TKDK proje destekleri “etki değerlendirme” çalışmasında en önemli materyal, “desteklerden faydalanan işletme sahipleri ile yapılan görüşmelerde kullanılan soru formu”dur.

TKDK tarafından ilk 11 çağrıda toplam 3.548 proje desteklenmiş ve bu projeler araştırmanın popülasyonunu oluşturmuştur. Bu projeler, ilk 10. ve 11. çağrı dönemi olarak ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Projelerin ayrı olarak değerlendirilmesinin sebebi; etki değerlendirmesinde projelerin bitmiş veya en az 6 ay öncesinden sözleşmesinin imzalanmış

olmasına özen gösterilmesinden ileri gelmektedir. Ayrıca çalışmada örneklem, TKDK projeleri FAZ-I ve FAZ-II düzeyinde (ilk 10. çağrı ile 11. çağrı dönemi) yapılmıştır.

FAZ-I kapsamında en fazla proje desteğinden yararlanan 6 il kapsama alınmıştır. Buna karşılık, Malatya ilinde broyler yetiştiriciliğine yönelik projelerin belirgin olması ve Hatay ilinin ise en az proje desteği veren il olması nedeniyle bu 2 il de kapsam dahiline alınmıştır. TKDK yetkilileri ile gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda Diyarbakır ilinde de özellikle hayvancılık projelerinin ağırlıklı olduğu ve bunların kapsama girmesi ile elde edilecek verilerin gelecekte önemli katkılar sağlayabileceğinden hareketle bu il de kapsama girmiştir. Böylece FAZ-I illerinde 10. çağrı dahil olmak üzere toplam proje sayısı 1.362 olup, belirlenen illerdeki toplam proje sayısı 780 olarak saptanmıştır. Bu illerde desteklenen projeler tüm projelerin %57.3’ünü kapsamaktadır. Belirlenen illerde yapılacak olan toplam anket sayısı 78 (illerde desteklenen projelerin %10’u) olarak belirlenmiştir.

FAZ-II’den ise başlangıçta en fazla proje desteğinden yararlanan 5 ilin kapsama alınması kararlaştırılmıştır. Fakat, Bursa ilinde meyve-sebze işleme ve paketlenme projelerinin ve Manisa ilinde ise broyler yetiştiriciliğinin yoğunluğu dikkate alınarak bu iller de çalışma kapsamına alınmış ve il sayısı 7’ye çıkarılmıştır. FAZ II İllerinde 10. çağrı dahil olmak üzere toplam proje sayısının 485 olduğu belirlenmiştir. Belirlenen illerdeki proje toplam sayısı 272 ve tüm projelerin %56.1’ini kapsamaktadır. Belirlenen illerde yapılacak olan toplam anket sayısı 27 (illerde desteklenen projelerin %10’u) olarak belirlenmiştir.

11. çağrıda desteklenen projeler için ayrı bir popülasyon oluşturulmuştur. 11. çağrıda toplam 1297 proje ile sözleşme imzalanmış olup seçilen illerdeki toplam proje sayısı 404 tane olduğu saptanmıştır. Seçilen illerde imzalanan sözleşmelerin %10’u kadar anket yapılması planlanmıştır.

Böylece toplam 16 ilde 145 proje çalışmaya dahil olmuş ve projeler belirlenen illere göre oransal olarak dağıtılmıştır (Çizelge 1).

Çizelge 1. Çalışma kapsamına alınan iller ve proje sayıları**Table 1.** Provinces in the scope of the study and number of projects

İller	Çalışmaya Dahil Projeler		Desteklenen Tüm Projeler	
	Sayı	%	Sayı	%
1.Sivas (I)	25	17.2	406	11.5
2.Ankara (II)	22	15.2	263	7.4
3.Samsun (I)	18	12.4	613	17.3
4.Elazığ (II)	14	9.7	72	2.0
5.Konya (I)	10	6.9	331	9.3
6.Diyarbakır (I)	8	5.5	95	2.7
7.Çorum (I)	8	5.5	269	7.6
8.Malatya (I)	7	4.8	160	4.5
9.Şanlıurfa (I)	6	4.1	167	4.7
10.Balıkesir (I)	4	2.8	100	2.8
11.Bursa (II)	4	2.8	115	3.2
12.Kütahya (II)	4	2.8	397	11.2
13.Manisa (II)	4	2.8	258	7.3
14.Aksaray (II)	4	2.8	221	6.2
15.Ardahan (II)	4	2.8	46	1.3
16.Hatay (I)	3	2.1	35	1.0
Toplam	145	100.0	3.548	100.0

I: Birinci Faz kapsamındaki iller, II: İkinci Faz kapsamındaki iller

Çalışma kapsamında gerek masa başı çalışmaları gerekse alan çalışmaları ile toplanan verilerin elektronik ortama aktarılmıştır. Veri girişini kolaylaştırmak, hatalı veri girişini engellemek amacıyla kodlama sistemi geliştirilmiştir. Uygun istatistikî analizleri gerçekleştirmek üzere veriler bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Daha sonra hem niceliksel verilerin analizlerinden elde edilen sonuçlar hem de niteliksel verilerden elde edilen sonuçlar bütün olarak tekrar değerlendirilmiştir. Ancak, bu çalışma daha çok betimsel niteliği ağır bastığından niceliksel analizlerden çok niteliksel değerlendirmeye dayanmaktadır.

Çalışma kapsamındaki illerde yapılan anket sayıları FAZ-I'e ve FAZ-II'ye göre Şekil 1'de verilmiştir. Çalışma kapsamındaki projelerin tedbir türlerine göre dağılımı ise Çizelge 2'de görülmektedir.

Çizelgeden de görüldüğü gibi, çalışma kapsamına giren projelerin %23.4'ü (34) broyler yetiştiriciliğinden, %20.1'i (29) tıbbi ve aromatik bitki yetiştiriciliğinden dahil olmuştur. En az proje ise kırsal turizmden (2) kapsama girmiştir.

3. Bulgular ve Tartışma

3.1. Faydalanıcıların/İşletme Sahiplerinin Özellikleri

Çalışmada, projeler hakkında bilgi almak ve etki değerlendirmesi yapmak amacıyla özellikle projelerden faydalanan işletme sahipleri (faydalanıcılar) ile yüz yüze görüşülmüştür.

Çalışma kapsamında, işletme sahiplerinin eğitim düzeylerinin projenin yürütülmesi üzerinde etkili bir faktör olabileceği düşünülerek demografik özellikler içerisinde bu değişkene yer verilmiştir. İşletme sahiplerinin eğitim durumları incelendiğinde ağırlıklı olarak üniversite mezunu sahip oldukları görülmektedir. İşletme sahiplerinin %37.9'u üniversite, %30.3'ü lise, %16.6'sı ilköğretim ve %12.4'ü ise ortaokul mezunudur.

Çizelge 2. Çalışma kapsamındaki projelerin tedbir türlerine göre dağılımı
Table 2. Distribution of the projects included in the study by measures

Tedbir Türleri	Sayı	%
Broyler Yetiştiriciliği	34	23.4
Tıbbi ve Aromatik Bitki Yetiştiriciliği	29	20.1
Süt Hayvancılığı Yetiştiriciliği	27	18.6
Arıcılık	27	18.6
Besi Hayvancılığı Yetiştiriciliği	20	13.8
Tarım ve Balık. Ürün. İşlenmesi ve Pazarlanması	6	4.1
Kırsal Turizm	2	1.4
Toplam	145	100.0

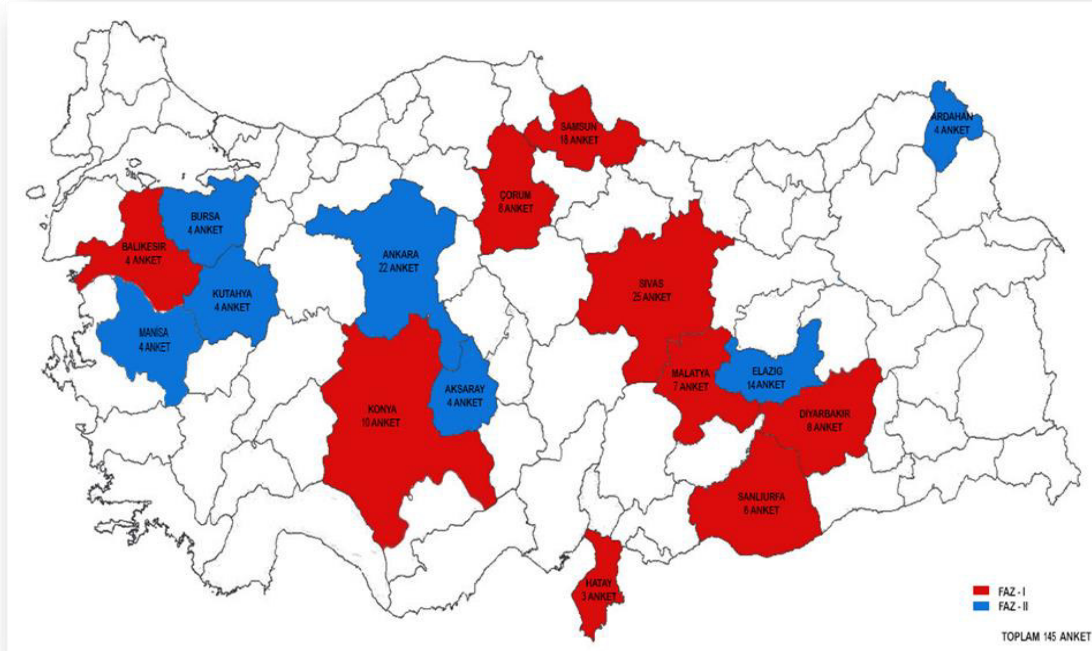
İşletme sahiplerinin eğitim düzeylerinin tedbirler itibariyle dağılımına bakıldığında ilginç sonuçlar ortaya çıkmıştır. Türkiye genelinde üniversite mezunu oranı %11 iken, proje faydalanıcılarında bu oran %35.9'a çıkmaktadır.

Bu, bir anlamda tarımın ve tarımsal üretimin daha çok bilgi ile buluşması ve bilgi toplumuna

yöneldiği anlamına da gelebilir. Burada üniversite mezunlarının tarımsal bilgi ile daha fazla buluşmalarına yönelik çalışmaların da gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Tedbirler itibariyle en fazla üniversite mezunu oranı besi hayvanı yetiştiriciliği ve broyler yetiştiriciliğindedir.

Şekil 1. Çalışma kapsamında anket yapılan iller

Figure 1. Provinces where the survey was conducted in the scope of the study

3.2. Projelerin İstihdam Yaratma Kapasiteleri

TKDK destekleri açısından en önemli unsurlardan ve çıktılardan birisi projeler ile ne kadar istihdam yaratıldığıdır. Bu, hem yerel kalkınma ve yerelde istihdam hem de kaynak

etkinliği açısından önemlidir. Bundan hareketle bu konu çalışmanın ana iskeletini oluşturmaktadır.

TKDK projeleri öncesinde 87 işletmede ortalama 3.9 birey istihdam edilmiştir. TKDK destekleri sonrasında çalışma kapsamındaki 145

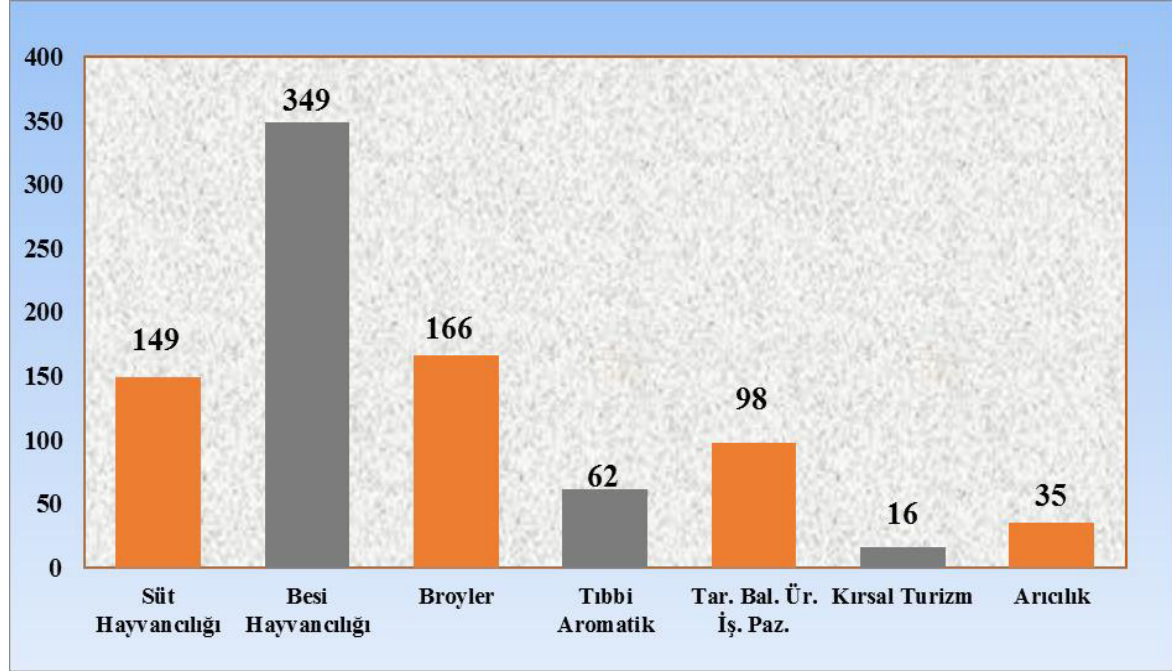
işletmede ortalama 8.4 birey istihdam edildiği belirlenmiştir. Yani, TKDK destekleri ile işletmelerin istihdamında 3.5 katlık bir artış gerçekleşmiştir. Bu konuda benzer olarak nitelendirilebilecek olan Koç (2016) tarafından Sivas ve Yozgat illeri özelinde 76 işletmede yapılan çalışmada işletme başına düşen ortalama istihdam 3.04 olarak bulunmuştur. İstihdam değerleri belirlenirken sürekli ve geçici (en az 3 ay süreli çalışanlar) çalışanlar dikkate alınmıştır. Burada ortaya çıkan istihdam değerleri herhangi bir sosyal güvenlik şemsiyesi altında yer alanları ifade etmektedir. Projeler aracılığı ile doğrudan istihdam sağlanan bireyler değerlendirmeye alınırken yaratılan bazı dolaylı istihdam (doğrudan istihdam sigorta sistemine kayıtlı kişileri, dolaylı istihdam ise mevsimlik işçi gibi geçici istihdamı ifade etmektedir (Aslan vd. 2016)) verileri ise (nakliye, sözleşmeli üretim yapanlar, tarımdan girdi alanlar ve satanlar) değerlendirilmemiştir. Eğer bu da değerlendirmeye alınsaydı ortalama istihdam verileri daha da yüksek çıkabilecektir. Projeler yoluyla sağlanan toplam istihdam sayısı ise 875'tir. Burada hemen belirtmek gerekir ki bu çalışma kapsamına giren projelerde toplam sermaye üzerinden istihdamın belirlenmesinden çok TKDK aracılığı ile alınan desteklerin sağladığı istihdam ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bunun için de destek miktarı/yaratılan istihdam hesabına başvurulmuştur.

Şekil 2'de olduğu üzere, tedbirler bazında yaratılan en fazla istihdam besi hayvancılığında (349 kişi) iken bunu broyler yetiştiriciliği (166 kişi) izlemektedir. Kuşkusuz burada proje

sayısının ve kapasitesinin önemli rolü vardır. Besi hayvancılığı yetiştiriciliğinde ağırlıklı olarak hayvan bakıcıları, et işleme tesislerinde görev alan personeller ve idari konumdaki bireyler istihdam edilmektedir.

Broyler işletmeleri otomasyona dayalı bir tedbir olmasına rağmen işletmelerde mutlaka bir bakıcı ailenin sürekli olarak istihdam edilmesi gerekmektedir. Bazı broyler işletmelerinde bir aile ile birlikte bir bireyin de ayrıca istihdam edildiği görülmektedir. Broyler işletmeleri bakıcı aileler yanında geçici yevmiye işçi de çalıştırmaktadır (bu kişilerin sosyal güvenlik durumları hakkında net bilgi edinilememiştir). Alan çalışmaları sırasında yevmiyeli çalışan bireylerin işletme temizliğinden nakliye faaliyetine kadar her aşamada istihdam edildikleri gözlenmiştir. Broyler işletmelerinde bakıcı aileler genellikle işletmenin bulunduğu bölge dışından getirilmektedir. Geçici yani en az 3 ay çalışanlar ile yevmiyeli çalışan bireyler ise işletmenin bulunduğu bölgeye yakın (genellikle yakın köylerden, kasabalardan) yerleşimlerden istihdam edilmektedir.

Tıbbi ve aromatik bitki yetiştiriciliğinde istihdam edilen birey sayısının (62) da azımsanmayacak düzeyde olduğu söylenebilir. Bu işletmeler de özellikle kimyon, çemen ve kekik yetiştirilmektedir ve bu işletmelerin buldukları bölgelerden geçici, yevmiyeli ve/veya toprak işleme işleri için işçi çalıştırarak istihdama katkı sağladıkları saptanmıştır. Ayrıca bu işletmeler de, yenilemiş oldukları teknoloji sayesinde ailelerinde atıl işgücü olarak duran bireylerin de çalışmalara başladıkları belirlenmiştir.

Şekil 2. Projeler ile tedbirler bazında yaratılan istihdam sayısı (Birey)**Figure 2.** Number of employee created by the projects per measures (Individual)

Daha önce de belirtildiği gibi, TKDK projeleri öncesi ve sonrasında yaratılan istihdam tedbirler bazında farklılıklar göstermektedir. Projeler sonrasında istihdam edilen bireylerdeki artışın tedbirler bazında dağılımına göre; broylar işletmesinde 34.2 kat, besi hayvancılığı yetiştiriciliğinde 4.8 kat, tarım ve balıkçılık ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanmasında 2.9 kat, süt hayvancılığı yetiştiriciliğinde 2.8 kat, tıbbi ve aromatik bitki yetiştiriciliğinde 2.2 kat ve arıcılıkta 1.6 kat istihdam artışı sağlanmıştır. Burada tabii belirleyici olan işlerin yoğunluğu, yatırımın yüksekliği ile kapasitedir.

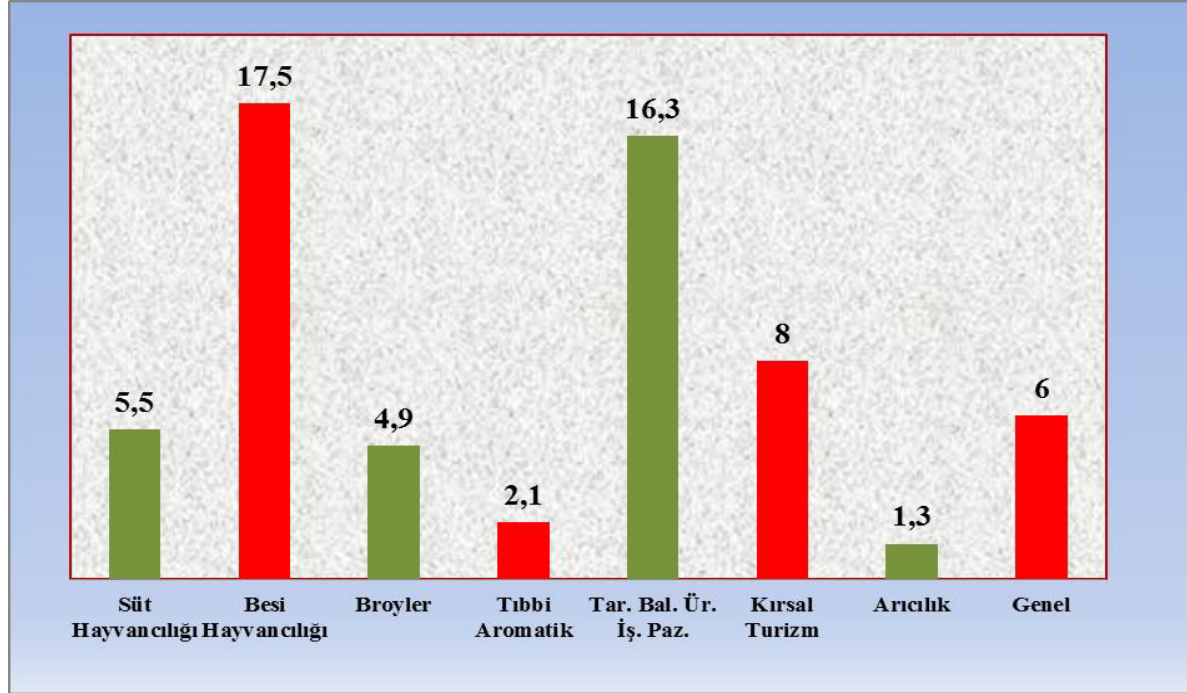
Tedbirler bazında işletmelere göre yaratılan istihdamda 17.5 bireyle besi hayvancılığı ilk sırayı alırken bunu 16.3 bireyle tarım ve balıkçılık ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanması izlemektedir (Şekil 3). Tüm işletmeler ortalaması 6 olup yalnızca bu iki tedbir ve kırsal turizm tedbiri bu ortalamanın üstünde bir değere ulaşmıştır. Bu doğal olarak işletme kapasitesi ve kaynak hacmi ile bağlantılı bir sonuçtur.

Çalışma sırasında işletmelerin mavi yakalı ve beyaz yakalı birey çalıştırma durumları üzerinde de durulmuştur. Bununla mavi ve beyaz yakalı çalışanların davranışlarının karşılaştırılması ve

varsa aralarındaki farklılıkların ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu noktada mavi ve beyaz yakalı birey tanımlamasının yapılmasında yarar vardır.

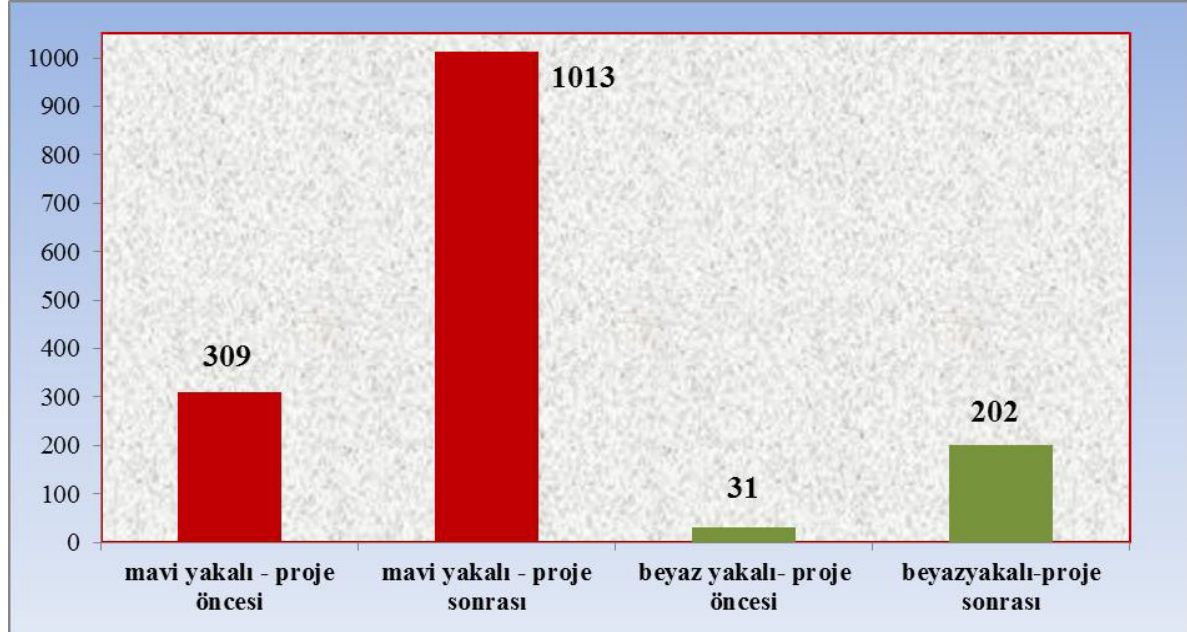
Çalışmada mavi ve beyaz yakalı birey çalıştırma durumları, işletmelerde bilginin ve teknolojinin kullanımı açısından önemli bulunmuştur. Çünkü beyaz yakalı çalıştırmak ile teknoloji kullanımı, kapasite kullanımı, yeniliklere uyum arasında doğrudan ilgi görülmüştür. Bu konuda yapılan değerlendirmelerde ilginç sonuçlar elde edilmiştir. Şekil 4'te görüldüğü gibi, TKDK destekleri öncesinde işletmelerde çalışanların yaklaşık sadece %10'u beyaz yakalı (31 kişi) iken, TKDK destekleri sonrasında bu oran 2 kat artış göstererek %20'ye (202 kişi) yükselmiştir. Başka bir deyişle mavi yakalı birey sayısındaki artış 3.3 kat iken, beyaz yakalı sayısında bu artış 6.5 kat olmuştur. Tedbirler bazında mavi ve beyaz yakalı birey çalıştırma durumuna bakıldığında ortalama olarak en fazla mavi yakalı birey besi hayvancılığında (14.5) iken, en az beyaz yakalı birey Şekil 5'te görüleceği gibi arıcılık (1.3) ile tıbbi ve aromatik bitki yetiştiriciliğindedir (2.1).

Şekil 3. Tedbirler bazında işletmelerde yaratılan istihdam miktarı (Birey)**Figure 3.** Number of employment created in the enterprises per measure (Individual)

Daha doğrusu bu işletmelerde beyaz yakalı çalıştırma söz konusu değildir. Tabii işin, sektörün niteliği ile de ilgili bir durumdur. Buna göre makine-teknoloji-sermaye yoğun işletmelerde

beyaz yakalı, emek-yoğun ve daha küçük sermayeleri işletmelerde mavi yakalı çalışan ağırlıktadır.

Şekil 4. İşletmelerde çalışan bireylerin niteliklerine göre dağılımı**Figure 4.** Distribution of employees working in the enterprises according to their qualifications

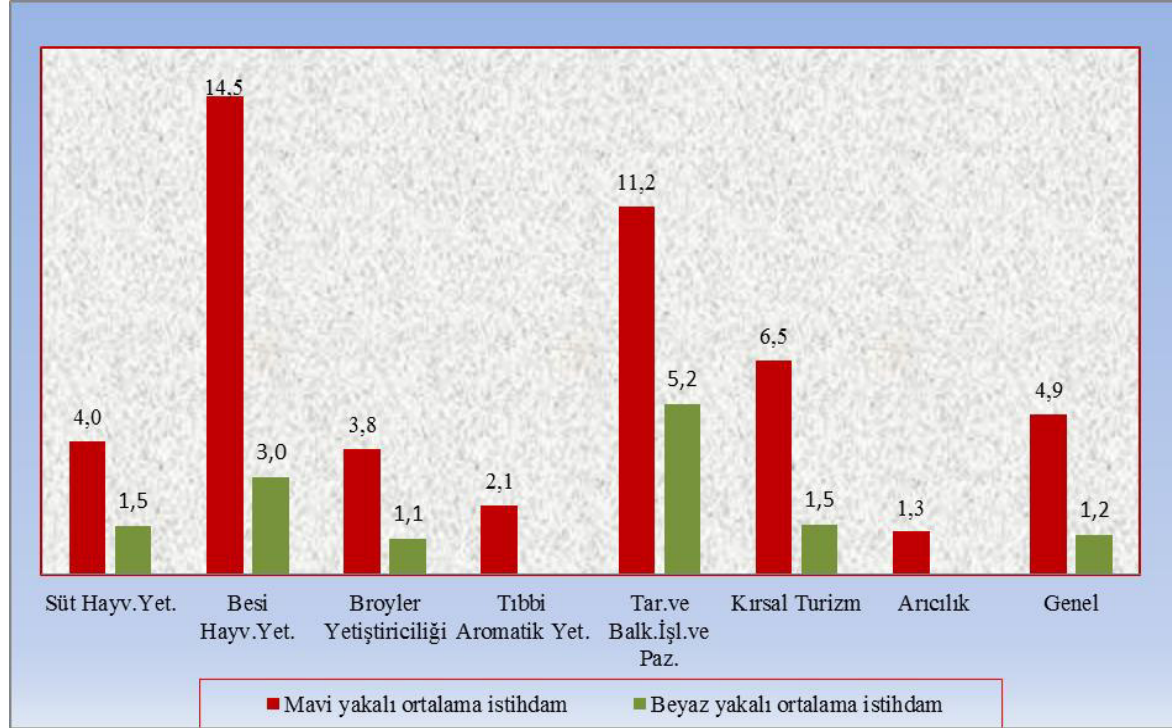
3.3. Projelerle Yaratılan İstihdamın Maliyeti

TKDK'nın tarıma ve kırsal kalkınmaya katkı olarak önemli misyonlarından ve hedeflerinden birisi "istihdam yaratmaktır". Bu istihdamın maliyeti kaynak etkinliği ve daha fazla istihdam

yaratılabilmek açısından önemlidir. Çünkü nihai amaç olarak istihdamın yaratılması ve kaynak kullanım etkinliği; hem kurumsal sürdürülebilirlik hem de ekonomik-mali sürdürülebilirlik açısından önemlidir.

Şekil 5. Tedbirlere göre istihdam edilen bireylerin niteliklerine göre dağılımı (Birey)

Figure 5. Distribution of employees working in the enterprises according to their qualifications

Yapılan hesaplamalar sonucunda TKDK projeleri ile bir bireye istihdam yaratmanın ortalama maliyeti 153.466 TL olarak bulunmuştur (Şekil 6). Aslında bu miktar daha düşük olarak düşünülmelidir. Çünkü projelerin dolaylı istihdamı ve çarpan etkileri yoluyla yaratılan istihdam dikkate alındığında bu maliyetin 3'e bölünmesinin daha yaklaşık bir sonuç vereceği söylenebilir. Yani net istihdamın maliyeti 153.466 TL'dir fakat çarpan faktörlü istihdamın maliyetinin yaklaşık 51.155 TL olduğu söylenebilir. Her durumda ortaya çıkan değer kaynak etkin bir değerdir. Çünkü, 2014 yılında

yapılan bir analize göre Türkiye'de bir bireye istihdam yaratmak için yapılması gereken yatırımın ortalama maliyetinin 429.000 TL düzeyinde olduğu hesaplanmıştır (<http://www.dunya.com>).

Türkiye ile ilgili yapılan bir çalışmanın sonuçlarına göre en düşük istihdam yaratma maliyeti 291.494 TL ile tarım sektöründedir (Çizelge 3). TKDK desteklerinin de tarım eksenli olduğu düşünülürse TKDK destekli projeler yoluyla yaratılan istihdamın maliyeti genel tarımsal istihdam maliyetinin neredeyse (153.466 TL) yarısı kadardır.

Çizelge 3. Tedbirler bazında bir bireye istihdam yaratmanın maliyeti
Table 3. Cost of creating employment for one person per measures

Alt Sektörler	Yatırım(milyon TL)	İstihdam (sayı)	Bir Bireyin İstihdam Maliyeti (TL)
Enerji	10.374	2.273	4.564.000
Hizmetler	25.677	70.410	364.680
İmalat	23.234	64.764	358.750
Maden	1.995	4.284	465.690
Tarım	634	2.175	291.500

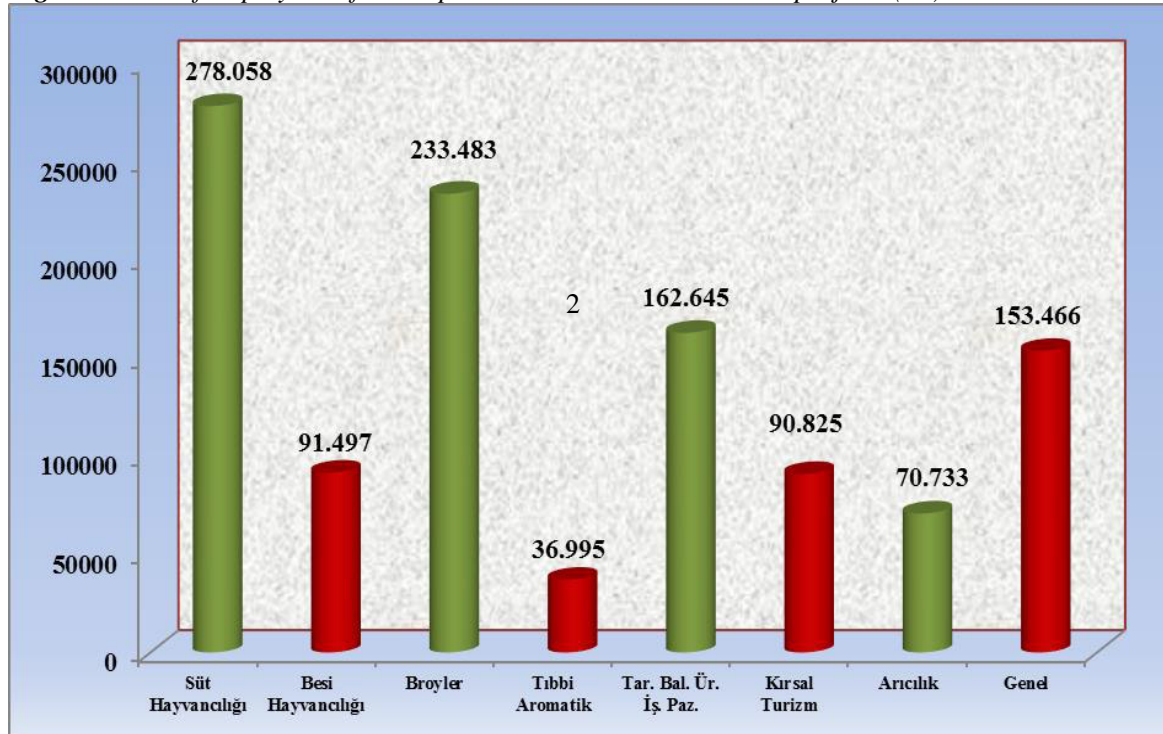
Kaynak: <http://www.dunya.com>

Bu maliyet enerji, sanayi ve hizmetler sektöründe bir kişinin istihdam yaratma maliyet ortalamasından çok daha düşüktür. Burada önemli

olan olgulardan birisi de istihdamın niteliğidir. Bu ise kaynak kullanım etkinliği açısından önemli bir sonuç olarak ortaya çıkmaktadır.

Şekil 6. TKDK Projeleri ile yaratılan bir istihdamın maliyeti (TL)

Figure 6. Cost of employment for one person created with the ARDSI projects (TL)

4. Sonuç

TKDK projelerinin etki değerlendirmesi çalışması beraberinde birçok nitelermeyi gündeme getirmektedir. Yapılan çalışma kapsamında yerelde istihdam, öz kaynakların harekete geçirilmesi, beklenmeyen çıktıların elde edilmesi, kurumsallaşma, yerel girişimciliğin canlanması, tersine göç vb. çok sayıda kavramsal temelin alanda hayat bulduğu görülmüştür. Büyük projeler büyük çıktılar ortaya koyarken küçük sayılan bazı

projeler beraberinde birçok işletmenin ya da girdi sağlayıcısının ortaya çıkmasına aracılık etmiştir.

Tarım sektöründe verilen desteklerden çeşitli şekillerde geri dönüşler beklenir. Bu geri dönüşler üretimin artırılması ya da azaltılması, ekim alanlarının sınırlandırılması, yeni iş alanlarının ve istihdamın yaratılması yolu ile şekillerde olabilmektedir. TKDK tarafından verilen proje bazlı destekler sonucunda ortaya çıkabilecek en önemli göstergelerden birisi de istihdam alanı ile

ilgilidir. TKDK'nın verdiği destekler ile yeni iş alanları kurulabilmekte ya da kurulu olan faaliyetler için ilave yatırımlar yapılabilmektedir. Dolayısı ile TKDK aracılığıyla istihdam üzerinde doğrudan etkisi olan destekler verilmektedir.

TKDK yatırımları ile tarımda, kırsalda bilgi yoğun istihdam ortaya çıkmaktadır. Yatırımcılarda ve çalışanlarda eğitim düzeyinin yüksek çıkması tarımda, kırsalda üretime, kapasite gelişimine ve kalkınmaya olumlu katkılarda bulunacaktır.

Türkiye tarımının maalesef en belirgin niteliği istihdamdaki kayıt dışılıktır. TKDK projeleri bir diğer deyişle yatırımlar (yatırımlar ve destekle) aynı zamanda tarımda kayıtlılığın da artışına katkıda bulunabilecektir. Böylece hem sosyal güvenlik sistemine dahil olma ve hem de hak arama temelli istihdam mümkün hale gelebilecektir.

Türkiye'nin ekonomik, sosyal ve siyasi alanlarda ilerlemesi toplumda çalışan herkesi sağlıklı, güvenli işe sahip olması ile tarımda, sanayide ve hizmetlerde hak ettiği yere gelmesiyle doğru orantılıdır. Tarımda çalışan nüfusun fazlalığı, bu alanda ele alınması gereken bir diğer önemli konu olarak ortaya çıkmaktadır. Çünkü bu nüfusun çok büyük bir çoğunluğu sosyal güvenlikten yoksun ve kayıt dışı çalışan nüfus olup en zor koşullarda çalışmaktadır. Üretim süreçlerine özellikle emek-yoğun çalışma açısından yoğun şekilde katılan tarım çalışanlarının kayıt altına alınmaktan ve sosyal güvenlik uygulamalarından yoksun olmalarından bu kişiler çalışma hayatında birçok risk ile karşı karşıyadır. TKDK tabanlı yatırımlar çalışanların kayıtlılığı ve hem de sosyal güvenlik hizmetlerine erişebilmesi açısından önemlidir.

Bu çalışma kapsamında ortaya çıkan bulgulardan hareketle TKDK desteklerinden ve projelerinden elde edilen ve başarıya da katkıda bulunan/bulunacak bazı dersler – temel çıkarımlar aşağıda sunulmuştur:

- Tarımda, kırsalda her konuda ve her yerde eğitim gereklidir. Özellikle yerelde yatırımlarda teknik bilgi boyutunda eğitimler ihtiyaç olarak ortaya çıkmaktadır. Eğitim ile işin ve işgücünün niteliği de

artmakta ve bununla birlikte kayıtlılık ve temel haklara erişim de kolaylaşabilmektedir.

- Türkiye'de proje danışmanlığı giderek yaygınlaşmaktadır. Fakat bu alanı disipline edecek kurumsal yapı ve yatırımlar olmadığı için bu durum işgücü kullanımı üzerinde olumsuz etki yapabilmektedir. Çünkü işgücünün gerçek çalışma değerini belirlemede danışmanlık firmaları bazen olumsuz örnekler oluşturabilmektedir.
- Küçük aile çiftçiliği ne yazık ki giderek yok olmaktadır. TKDK yatırımlarından, desteklerinden küçük üreticilerin, geçimlik aile işletmelerinin yararlanması pek mümkün olmamaktadır. Bu nedenle mutlaka küçük aile çiftçiliğini yaşatacak, destekleyecek kaynakların oluşturulması önem taşımaktadır. Bunun için Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'nın uygulamalarında küçük üreticiye yönelik de faaliyet tanımlamasına gitmesi ve Bakanlığın diğer uygulamalarında bunu ön plana çıkarması taleplerin karşılanması açısından önemli birer girişim olacaktır.
- Çalışmalarda çalışanların temel haklarını gözetecek uygulamalara özel önem verilmelidir. Kayıtlılık ve sosyal güvenlik sistemine dahil etme temel esas olmalıdır.
- Yerel kaynakların yerelde işlenmesi, değerlendirilmesi ve yerel ekonomiye katkıda bulunması önemli görülmektedir. Yatırımların yerel kaynakları harekete geçirmede öncü rol oynamasından hareketle, bu tür yatırımlara yönelik pozitif ayrımcılığa gidilmelidir.
- Kırsalda yeni bir üretim alanını; çalışma biçimini ortaya koymak, gerçekleştirmek zor ve zaman almaktadır. Fakat başarılı olduğunda ise modern süt hayvancılığı, modern bir hayvancılık işletmesi, tıbbi-aromatik bitki işleme tesisi gibi kalıcı etkiler ve dönüş yaratmaktadır. Burada ayrıca yerel işgücünün değerlendirilmesi ve iş üretme kapasitesinin yükseltilmesi istihdam açısından önemli bir unsur olmaktadır.

- TKDK yatırımlarında toplumsal cinsiyet eşitliği yaklaşımına daha fazla özen göstermek kalkınmanın, kaynak kullanımının eşitlik ve adalet ilkesi açısından olduğu kadar çalışmaların sahiplenilmesi ve kalıcılığı açısından öne çıkmaktadır.
- Türkiye’de bölgeler arası dengesizlikler fazladır. Yatırım desteklerinde, uygulamalarında bölgeler arası farklılıklara dikkat edilmelidir.
- Kamu kurum ve kuruluşları ile işbirliği yapılmadan bazı konularda başarı yakalamak zordur. Bu nedenle mutlaka ilgili kurum, kuruluşlarla, üniversitelerle, STK’larla daha fazla işbirliği yapmak, çalışmalara dahil etmek gereklidir.
- Uygulamalarda, desteklerde doğu-batı farklılıklarına önem vermek gerekir. Coğrafi, iklimsel koşulların getirdiği avantajların ve dezavantajların dikkate alınması kaynakların adil kullanımı ve bölgelerarası farklılıkların azaltılması açısından önemlidir. Çünkü bunlar istihdamın süresini ve niteliğini de etkileyebilmektedir.

Türkiye’de son yıllarda özellikle kırsalda ve de genç nüfus için tarım/tarım dışı istihdam alanlarının yaratılması, nitelikli nüfusun kırsalda yaşamına devam etmesi, tarımsal faaliyetlere tutunması sıkça gündeme gelmektedir. Bundan hareketle bu çalışma önemli bulguları ortaya koymuştur. Tarımsal desteklemeler bilgi-teknoloji yoğun üretime yönelirse, örgütlü çiftçiyi kapsarsa, toplumsal cinsiyet eşitliğini gözetirse kırsalda-tarımda nüfusun tutunması-barınması daha kolay olabilecektir. TKDK’nın proje destekleri, uygulamaları kırsalda-tarımda bir farkındalık ve ilgi yaratmıştır. Bunun daha fazla yaygınlaşması mümkündür. Burada küçük ölçekli aile işletmelerine yönelik kırsal kalkınma destekleme mekanizmalarının oluşturulması ve hayata geçirilmesi hem kaynak kullanımında adaleti hem

de yatırımlar arasında tamamlayıcılığı getirebilecektir. Kayıtlı, sosyal güvenlik şemsiyesi altında yer alan istihdam ancak doğru destekleme mekanizmaları ile kalıcı hale gelebilecektir.

Teşekkür

Bu makale, TKDK tarafından yayınlanan “Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu Projeleri Etki Değerlendirme Raporu” adlı çalışmadan yazılmıştır. Bu makalenin yazılmasında verdikleri destekten dolayı TKDK’ya teşekkür ederiz.

Kaynaklar

- Acar M ve Aytüre S (2014). Dünyada ve Türkiye’de Tarım ve Tarım Politikalarının Geleceği. Ekin Kitabevi Yayınları, ISBN: 6053270706, Bursa.
- Aslan S, Demirhan Y, ve Ertaş M (2016). Avrupa Birliği Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı Kırsal Kalkınma Bileşeni (IPARD I) ve Mardin iline etkileri. Akademik Yaklaşımlar Dergisi, 7(1):232-254.
- Ay S (2012). Türkiye’de işsizliğin nedenleri: istihdam politikaları üzerine bir değerlendirme. Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 19(2):322-241.
- Aydın Hİ ve Yıldırım H (2003). Kırsal kalkınmanın yeniden yapılanması sürecinde yerel aktörler: Bölgesel Kalkınma Ajansları-Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu. Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi. 2(4):28-42.
- Büyüksalvarcı A ve Güçlü A (2016). Zirai işletmelere sağlanan IPARD desteklerinin muhasebeleştirilmesi. Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, 4(2):1-16.
- Dünya Gazetesi (2015). Bir kişiye istihdamın maliyeti 429 bin 737 lira. <http://www.dunya.com/ekonomi/ekonomi-politikalari/bir-kisiye-istihdam-maliyeti-429-bin-737-lira-254655h.htm> (Erişim tarihi: 24.11.2016).
- Koç A (2016). Avrupa Birliği’ne Uyum Sürecinde Türkiye’de Kırsal Kalkınmanın Finansmanı Kapsamında IPARD. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı Doktora Tezi, Isparta.
- Özpinar Ş, Demir Ö, ve Keskin S (2011). Türkiye’de istihdamın yapısının değerlendirilmesi (2000-2010). Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 3(2):133-142.
- TÜİK (2016). TÜİK İşgücü İstatistikleri Haber Bülteni, Kasım 2016, Sayı: 21579, Ankara.
- Ünal F ve Fidan A (2014). Tarımsal destek uygulamaları: IPARD desteklerinin Kütahya tarımına etkisi. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Kütahya Özel Sayısı Kasım 2014, sf: 63-75.